

V zájmu českých obětí

Rozhovor s Jiřím Šitlerem, hlavním vyjednavčem ve věci odškodnění českých obětí nucené a otrocké práce v době nacismu

PAVLA PLACHÁ

V letech 2001–2007 byly v České republice vyplaceny peníze obětem otrockých a nucených prací z období nacismu. Odškodnění bylo výsledkem dlouhých a náročných mezinárodních jednání. Byla to jediná mnohostranná jednání o důsledcích 2. světové války, kterých se Češi mohli zúčastnit, nepočítáme-li pařížskou konferenci o reparacích z roku 1945, jíž se naopak neúčastnili Němci.

V 80. letech jste studoval historii na filozofické fakultě UK. Už tehdy jste tíhnul k otázkám česko-německých vztahů?

Byla 80. léta, člověk se nechtěl moc specializovat na něco, co bylo příliš „zeitgeschichtlich“. Moderní dějiny byly samozřejmě velmi ideologizované. Soustředil jsem se tedy na 17. a 18. století. Přirozeně mě česko-německé vztahy ve 20. století zajímaly, ale nepředpokládal jsem, že bych se tím tématem mohl za tehdejších podmínek nějak vážněji zabývat. Jednoduše řečeno jsem spíš hledal témata, kde bylo méně politiky.

Jak jste prožíval události konce 80. let? Znamenaly pro vás zlom i v osobní rovině?

Absolutně. Sedmnáctý listopad jsem prožil na Národní třídě, tam mě seřezali. Pro mě bylo od toho dne všechno jinak, to byl zásadní životní zlom. Konec komunismu a počátek svobody. Vnímám jsem to velmi osobně. Studium jsem dokončil v roce 1988. Pak jsem byl rok na vojně a na podzim 1989 jsem nastoupil do archivu Akademie věd, říkalo se tomu tehdy interní aspirant nebo tak nějak. Pracoval jsem v oddělení soupisu starých rukopisů, takže to s česko-německými vztahy taky nemělo nic moc společného. Myslel jsem si, že uteču někam do středověku nebo raného novověku a bude.

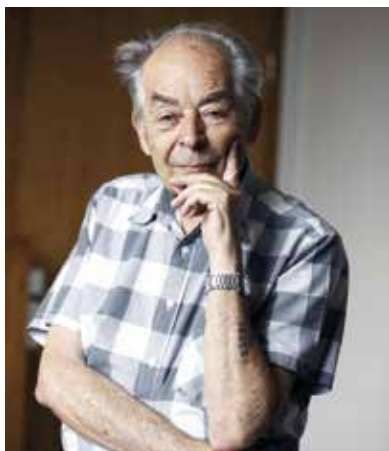
Jak tedy došlo k tomu, že jste nastoupil do Kanceláře prezidenta republiky?

Vždycky jsem měl dva zájmy. Historii a jazykovědu. Od základní školy jsem se učil německy, protože v němčině byla napsána klasická díla srovnávací jazykovědy. A když nastal rok 1989, zatoužil jsem odejít do zahraničí. Jak jsem zmiňoval, zabýval jsem se spíš 17. a 18. stoletím, obdobím baroka, diplomovou práci jsem psal o Bohuslavu Balbínovi a kultu svatých v 17. století. Proto jsem odjel na stáž na Katolickou univerzitu do Eichstättu, víceméně pokračovat ve studiu těchto témat. Na přelomu let 1992/1993 jsem se pak vrátil. Pořád jsem byl ještě zaměstnancem archivu Akademie věd, ale už jsem věděl, že se mi tam zpět nechce. Chtěl jsem dělat něco praktičtějšího. Uvažoval jsem, že budu pracovat pro nějakou cestovní kancelář. V prvních

JIŘÍ ŠITLER, nar. 1964 v Hradci Králové. Vystudoval historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a v roce 1990 tamtéž složil rigorózní zkoušku. Zúčastnil se řady studijních pobytů na univerzitách v Německu, Itálii, USA či Velké Británii. Nejprve pracoval v archivu Akademie věd, v letech 1993–1997 působil v Kanceláři prezidenta republiky V. Havla, nejdříve v tiskovém odboru a poté v odboru zahraniční politiky. Od roku 1997 je zaměstnancem Ministerstva zahraničních věcí ČR, kde působil jako hlavní vyjednavč české vlády s Německem a Rakouskem o odškodnění nucených prací a jiného nacistického bezpráví, mimořádný a zplnomocněný velvyslanec pro Thajské království a další země jihovýchodní Asie (2001–2006), ředitel diplomatického protokolu (2006–2007), ředitel odboru Asie a Pacifiku (2008–2010), velvyslanec v Rumunsku (2010–2015) a zvláštní zmocněnec pro záležitosti holokaustu a boj s antisemitismem. Je autorem či spoluautorem řady článků, esejů a knihy o česko-německých vztazích. Věnuje se tematice 2. světové války a jejích důsledků, české politické historii a diplomacii a historii jihovýchodní Asie. Působí jako mimořádný a zplnomocněný velvyslanec ČR ve Švédsku.

Foto: Pavla Plachá

OLDŘICH STRÁNSKÝ (1921–2014) pocházel z Mostu. Od poloviny 20. let žil s rodinou v Českém Brodě, kde začal chodit do skautského oddílu, což silně ovlivnilo jeho životní postoje. Kvůli židovskému původu nemohl dokončit strojní průmyslovku. Od roku 1941 byl vězněn v internačním táboře pro židovské obyvatelstvo v Lípě u Havlíčkova Brodu. Od roku 1943 v židovském ghettu v Terezíně. V témže roce byl deportován do tzv. rodinného tábora v Osvětimi-Birkenau. Pracovně byl nasazen jako nosič mrtvých v Leichenkommandu. V roce 1944 byl poslán na práci do pobočného koncentračního tábora Schwarzheide v Sasku. Osvobození se dočkal v koncentračním táboře Sachsenhausen. Jeho rodiče a bratr během holokaustu zahynuli. Po válce pracoval jako konstruktér a projektant v ČKD a ve Vojenském projektovém ústavu. Po pádu komunistického režimu se angažoval v Českém svazu bojovníků za svobodu, odkud byl kvůli svému smířlivému postoji vůči Sudetoněmeckému krajanskému sdružení vyloučen. Od roku 1998 působil jako předseda Svazu osvobozených politických vězňů a pozůstalých. Byl také předsedou České rady pro oběti nacismu. Usiloval o zlepšení česko-německých vztahů a často se kriticky vyslovoval k nárůstu rasismu a neonacismu v ČR.

Foto: Paměť národa / Vavřinec Menšíl

letech po pádu komunistického režimu bylo cestování jako splněný sen. A pak v březnu 1993 přišla nabídka z Kanceláře prezidenta Václava Havla. Do té doby mě nikdy nenapadlo, že bych pracoval pro vládu, prezidenta nebo něco podobného. Ale tehdy byla situace trochu jiná než dnes. Hledali se lidé, kteří měli nějakou zahraniční zkušenost, uměli jazyky a nebyli komunisté nebo neměli nic společného se starým režimem. Takových lidí bylo strašně málo, protože pokud měl někdo možnost cestovat nebo byl v kontaktu s cizinou, tak to byl většinou člověk režimem prověřený. Sice se mi nechtělo být státním úředníkem, ale říkal jsem si, že to na pár měsíců zkusím. Nakonec jsem u toho zůstal. Nejprve na tiskovém a potom na zahraničním odboru. Stal se tam ze mě „člověk na Německo“.

Jaká byla spolupráce s Václavem Havlem?

Tenkrát jsem to možná neuměl tolik ocenit, to až ex post. On měl zaprvé velký smysl pro humor, pro sebeironii, schopnost nebrat sebe samého vážně. To většina politiků, jak jsem později zjistil, nemá. Pokud mají smysl pro humor, je většinou zaměřen na někoho jiného, málokdy jde o sebeironii. U Havla to bylo velmi výrazné. Navíc to byl člověk, který se skutečně radil, zajímalo ho, co si jeho spolupracovníci myslí. To neznamená, že se podle toho vždycky řídil,

ale ta možnost sdělit svůj názor tu byla. V mém případě šlo o politiku vůči Německu a ten pocit, že můžete některé věci ovlivnit, že je váš názor brán vážně, byl docela příjemný.

V Kanceláři prezidenta republiky jste pracoval čtyři roky, pak přišla nabídka z ministerstva zahraničí. Souviselo to s vaší tehdejší specializací na Německo?

Ano. Tehdy skončila jednání o Česko-německé deklaraci, která vedl první náměstek ministra zahraničních věcí Alexandr Vondra. Jako ředitele odboru měl ve svém týmu Rudolfa Jindráka. Vondra tehdy odcházel jako velvyslanec do Spojených států a Rudolf Jindrák také opouštěl svůj post. Hledal se někdo, kdo by byl schopen v té práci pokračovat po jejich odchodu. Při jednáních o deklaraci jsem sice přímo nebyl, ale občas se mnou konzultovali některá dílčí témata a po letech v prezidentské kanceláři jsem byl považován za experta na Německo, takže jsem přešel na ministerstvo zahraničí.

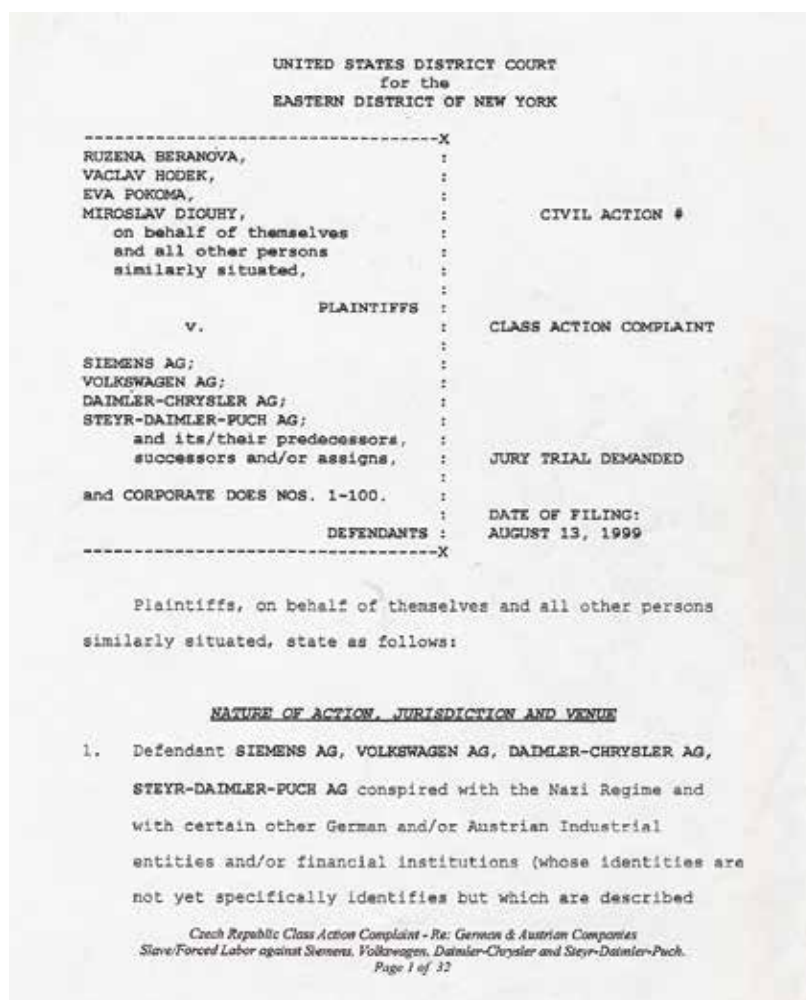
V době vašeho nástupu na ministerstvo už se vědělo, že bude možné odškodnit oběti nacismu, nebo to přišlo až později?

V té první fázi šlo o implementaci Česko-německé deklarace, ve které se hovořilo o tom, že má být založen Česko-německý fond budoucnosti (ČNFB), a byly v ní vyjmenovány i jeho

úkoly. A jedním z nich byly projekty ve prospěch obětí nacionálně socialistického násilí. Takže vlastně první věc, které jsem se věnoval jako člen českého vyjednávacího týmu, k němuž patřila ještě Edita Hrdá a Tomáš Kafka, bylo založení Fondu budoucnosti. A uvažovali jsme o tom, jakým způsobem by z něj měly být vypláceny peníze obětem nacismu.

V deklaraci se hovořilo jen o tom, že převážná část prostředků má jít obětem nacismu. A teď šlo o definici toho, kdo jsou ty oběti, kolik prostředků přesně mají dostat a jaká bude podoba konkrétních projektů. Podle představ německé strany, alespoň v prvním roce diskusí, mělo jít o projekty typu sanatorií nebo nákupu lékařských pomůcek a tak dále. Kdežto nám šlo o přímé dávky obětem. Tehdy jsme to konzultovali i s Českým svazem bojovníků za svobodu, potažmo Sdružením osvobozených politických vězňů, což byli lidé jako Oldřich Stránský a Felix Kolmer. A oni přišli s ideou desetiletého sociálního projektu pro oběti nacismu, kde by se každý rok vyplácely z fondu určité dávky přeživším. Toto jsme se potom pokoušeli prosazovat vůči německé straně. Takový návrh ale německá strana blokovala až do roku 1998.

Zvítězila forma přímých plateb. Jak se vašemu týmu podařilo tuto představu prosadit?

První stránka žaloby, kterou čtveřice nuceně nasazených Čechů podala u newyorského soudu na německé firmy spolupracující s nacisty Foto: Česko-německý fond budoucnosti

Taktizovali jsme. Peníze už ve fondu byly, šlo jen o to přesvědčit správní radu, aby je uvolnila. Příležitost přišla v roce 1998, kdy po volbách v Německu skončil na pozici spolkového kancléře Helmut Kohl a nastupoval Gerhard Schröder. Prezident Havel jel v té době do Cách, kam byl pozván, aby přednesl laudatio na Helmuta Kohla, který tam přebíral cenu Karla Velikého. Havel se tam měl sejít už i s designovaným kancléřem Schröderem. S kolegou Miroslavem Kunštem nás napadlo, že je to příležitost odblokovat náš projekt. Hledali jsme někoho z okolí Gerharda Schrödera, s kým bychom tu věc předjednali

ještě před jeho setkáním s Havlem. Dozvěděli jsme se, že na zahraniční věci má Franka Waltera Steinmeiera (dnešního spolkového prezidenta), který byl tehdy vedoucím jeho kanceláře. Sešel jsem se s ním asi hodinu před schůzkou Havel-Schröder a snažil jsem se mu vysvětlit, o co jde. Díval se na mě nejdřív tak trochu nedůvěřivě, ale jen do chvíle, než padlo jméno Güntera Verheugena, který měl v SPD na starosti česko-německé vztahy. Steinmeier se evidentně zaradoval, že mají jméno někoho z SPD, na koho se v této věci mohou spolehnout. A stačil o tom ještě informovat Schrödera. Takže na té

Sociální projekt Česko-německého fondu budoucnosti

Článek 2. z Česko-německé deklarace, přijaté 21. ledna 1997, stanovil, že většina prostředků Česko-německého fondu budoucnosti má být využita na projekty ku prospěchu obětí nacionálně socialistického násilí. V následujícím roce schválila správní rada fondu projekt „humanitární pomoci pro oběti nacionálně socialistického násilí“ neboli sociální projekt. Mezi bývalé vězně nacistů a lidi, kteří se museli skrývat před rasovou perzekucí, bylo během dalších deseti let rozděleno celkem 90 milionů německých marek (cca 45 milionů eur).

Zdroj: <http://www.fondbudoucnosti.cz/obeti-nacismu/socialni-projekt/> (citováno k 31. 3. 2019)

schůzce s Havlem už nám Schröder řekl, že proti našemu návrhu nemá námitek, ale že se to musí projednat s Verheugenem. Za půl hodiny, po jednání jsem volal Verheugenovi, že ho designovaný kancléř pověřil řešením té věci. Dopadlo to tak, že poslal fax německým členům správní rady Fondu budoucnosti s doporučením, aby hlasovali pro náš sociální projekt. A když se pak asi za čtrnáct dní sešla správní rada, němečtí kolegové nám tam slavnostně oznámili, že na základě konzultace s novým kancléřem se rozhodli podpořit tento projekt. Tak to jsme byli všichni rádi.

Odškodňování českých obětí nacismu ale sociálním projektem neskončilo...

My jsme se v tu chvíli domnívali, že to je skutečně všechno, že už žádné jiné odškodnění nebude. I proto nám záleželo na tom, aby šlo o přímé platby. Paralelně však začaly být v USA podávány žaloby na německé podniky za to, že v nich lidé museli za války pracovat. V Německu se to téma otevřelo s nástupem Gerharda Schrödera a jeho SPD, protože oni a Zelení už v předvolebních kampaních říkali, že tyto věci chtějí nějakým způsobem řešit, nejlépe založením nadace. A pak se ten jejich závazek stal i součástí

koaliční smlouvy. Tím se i pro české oběti otevřela možnost, že by nemuselo zůstat jen u sociálního projektu. Jenže v Česko-německé deklaraci stálo, že zde bude nějaký projekt pro oběti nacismu, ale že zároveň nebudeme budoucnost česko-německých vztahů nadále zatěžovat otázkami minulosti. A protože jsme závazek brali vážně, nebyli jsme si úplně jistí, zda se nás odškodňování za práce pro německé podniky týká.

Co tedy nakonec rozhodlo?

Většina žalob u amerických soudů vzešla ze střední a východní Evropy, protože lidé z těchto oblastí vlastně nikdy nebyli pořádně odškodněni. Německá vláda se rozhodla, že si udělá přehled o počtu lidí, kterých by se odškodnění týkalo, a o tom, co vlastně otrocké a nucené práce znamenají. Zjišťoval se tudíž i potenciální okruh odškodňovaných v jednotlivých zemích, jako například v Polsku nebo v zemích bývalého Sovětského svazu, kde už od počátku 90. let existovaly nadace, které vyplácely nějaké prostředky obětem nacismu včetně nuceně nasazených. V těchto nadacích Německo spatřovalo své partnery, respektive partnery své plánované nadace, kteří měli přehled o obětech nacismu. A k těm potenciálním partnerům se teď díky zmíněnému sociálnímu projektu počítal i nově vzniklý Česko-německý fond budoucnosti. Němci nejprve pověřili profesora historie Lutze Niethammera, aby na základě svých výzkumů a rozhovorů v jednotlivých zemích sesbíral informace a vytvořil odhad počtu potenciálně odškodňovaných. Niethammer s námi navázal kontakt a přijel do Prahy. Tehdy jsem se s ním sešel já za ministerstvo zahraničí a Tomáš Kafka za ČNFB. Problém byl v tom, že na rozdíl od nadací v Polsku, Rusku, Ukrajině a Bělorusku se náš sociální projekt týkal relativně úzkého okruhu obětí, hlavně bývalých vězňů z koncentračních táborů a káznic, vůbec ne nuceně nasazených. Takže jsme ani neměli žádné jejich seznamy. Zároveň pro nás bylo důležité toto naše know-how nezpochybňovat.

V té době se u nás s elektronickými databázemi obětí teprve začínalo. Systematický vědecký výzkum tématu nucené práce tu prakticky neexistoval. Jak jste tedy zjišťovali počty a posléze i jména bývalých nuceně nasazených?

V první fázi jsme se domluvili se Svazem osvobozených politických vězňů, který se zavázal k tomu, že s námi bude svoje seznamy sdílet. Samozřejmě to bylo i v jejich zájmu. Tehdy ještě nebylo žádné GDPR. A také se Svazem nuceně nasazených, který měl poměrně rozsáhlou databázi svých členů. Jestli si dobře pamatuji, zahrnovala kolem 40 tisíc lidí. To už byl velmi slušný základ. Oba svazy věděly, že s nimi německá strana nebude jednat přímo, ale je ochotna jednat s ministerstvem zahraničních věcí a fondem. Vnímaly nás jako entity, které je zastupují. Takže vlastně díky těmto vazbám jsme pak byli víceméně automaticky přizváni k vlastnímu jednání. Dostaly se tam země, které měly nadace, v nichž Němci viděli do budoucna své potenciální partnery pro distribuci peněz a pro identifikaci obětí. Naopak ty, které tyto struktury neměly, jako třeba země bývalé Jugoslávie nebo Slovensko a další, přizvány nebyly.

Nezaznamenali jste tehdy nějaký problém ze strany Německa ve vnímání českých nuceně nasazených jako obětí nacismu? Na-

příklad námitky, že se Češi přece za války neměli tak špatně, že byli za práci placeni apod.

Někteří ten problém měli, především poměrně vlivný úředník německého ministerstva financí Otto Löffler. Byl vedoucím referátu, který dělal právě odškodňovací agendy. Byl sudetoněmeckého původu, myslím, že pocházel odněkud ze Slezska. K Čechům se stavěl velmi negativně. Objektivně je ale nutné říct, že vnímal negativně jakékoliv odškodnění. Nedokázal se smířit s tím, že o odškodnění nová německá vláda vůbec jedná. Jeho úkolem mimo jiné bylo zpracovat to, co se domluvilo během jednání, do právní podoby. Vždy jsme to museli hlídat až do posledního momentu, aby sjednané věci byly implementovány, protože se pokaždé snažil posunout tu dohodu někam úplně jinam, interpretovat ji v restriktivním duchu. To nebylo zaměřeno jen proti české delegaci. Ve vztahu k nám ale používal právě ten argument, že Češi na tom byli vlastně jinak a že by neměli být do odškodnění zařazeni. Ale celkově na německé straně byla politická vůle české oběti zohlednit. Já jsem se tomu věnoval z titulu ředitele odboru pro střední Evropu a později, když už ta agenda narůstala, jsem byl velmi formálně pověřen vládou jako velvyslanec se zvláštním posláním, abych vyjednával za Českou republiku. Myslím, že tehdejší vládě vyhovovalo, že hlavní vyjednávač je úředník, a ne politik.

Ve stejné době, kdy se v České republice rozbíhal sociální projekt Česko-německého fondu budoucnosti, se v USA připravovaly hromadné žaloby proti německým podnikům, které za druhé světové války využívaly pracovní sílu vězňů koncentračních táborů. Hrozba soudních procesů a rozsáhlá mediální, politická a hospodářská kampaň proti německým firmám v zámoří spolu se vstřícnějším postojem nové německé vládní koalice otevřely v roce 1998 možnost odškodnění otrockou prací postižených vězňů i civilních nuceně nasazených. Mezinárodních jednání se v letech 1999–2000 účastnila i Česká republika. Z celkové částky 10 miliard DM, již německý stát a německé firmy vložily do nově vzniklé spolkové nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“, bylo pro oběti z České republiky vyčleněno 423 milionů DM. Tyto prostředky měly být v první řadě rozděleny mezi oběti otrocké a nucené práce, za určitých podmínek však mohla být platba poskytnuta také jiným skupinám postižených. V České republice se tak odškodnění dočkali například perzekvovaní příbuzní zavražděných obětí rasového a politického teroru, pronásledovaní Romové nebo skrývané osoby.

Zdroj: <http://www.fondbudoucnosti.cz/obeti-nacismu/odskodneni-nucene-nasazenych/> (citováno k 31. 3. 2019)

Po roce 1998 nastoupila v Německu sociálnědemokratická vláda a i u nás byly volby. A obě vlády měly podle mého názoru zájem demonstrovat dobré vztahy. Odškodnění v sobě mělo potenciál politického sporu, zároveň přerůstalo ve veliké mediální téma, takže bylo lepší pověřit vyjednáváním spíš úředníka než politika.

Nepokusilo se v tomto kontextu uplatnit recipročně své případné nároky vůči české straně také Sudetoněmecké krajské sdružení?

Jen nepřímo. Sudetoněmecké krajské sdružení ta jednání samozřejmě se zájmem sledovalo. Víím jen, že si nechali udělat nějaké právní analýzy. Zkoušeli, jestli by náhodou nemohli jít podobnou cestou, jako byly žaloby obětí nacismu u amerických soudů, tj. vznášením žalob proti českým podnikům. Vložili do toho poměrně dost peněz. Jenže výsledkem analýzy bylo, ať to vůbec nezkoušejí, protože ve Spojených státech by nikdo nerozuměl tomu, že Němci žalují někoho jiného za druhou světovou válku. Primárně nešlo o samotný soudní proces, ale o to, že by se jim vytvářel politický a mediální tlak. Pak se ještě pokoušeli lobbovat u členů Kongresu, ale také bezúspěšně.

Museli jste v průběhu jednání argumentovat i pomocí historických faktů?

Ano. Ptala jste se na zpochybňování českých obětí. Šlo o to, že se hledala nějaká definice těch, kdo měli být odškodněni. Většina obětí v západní Evropě už byla odškodněna v předchozích letech a Německo je už nechtělo do plánovaného procesu znovu zahrnout. Měl se týkat zatím nezohledněných obětí ze střední a východní Evropy. Vystala otázka, na kterou v první fázi nikdo neuměl odpovědět: Jak se vlastně v Německu za války zacházelo s Čechy? Jako s westarbeitery (západními dělníky), nebo jako s ostarbeitery (východními dělníky), nebo jako s Poláky, pro něž platila zvláštní nařízení? Tehdy jsem začal schůzkami s Miroslavem

Kárným, který tehdy ještě žil – byl jediný, kdo se nuceně nasazenými více zabýval, psal o tom studie. A on sám si ale také nebyl přesně vědom konkrétních předpisů, které by se týkaly speciálně Čechů. Takže jsme nevěděli, jak to celé uchopit.

A musím říct, že když jsem oficiálně oslovil filozofickou fakultu a různé historiky, zjistil jsem, že nejsou schopni pracovat na zakázku. Český akademik byl zvyklý pracovat tak, že dělá téma, které si sám vybere, v tempu, které uzná za vhodné, a grant dostane na to, o co si požádá. Ale my jsme na tom byli jinak. Měli jsme peníze, abychom si mohli zadat expertizu, a věděli jsme, že příští kolo jednání bude, dejme tomu, za dva měsíce. Prostě jsme týden předtím potřebovali mít v ruce analýzu naprosto přesně zadané otázky: Existovaly nějaké specifické předpisy pro nuceně nasazené z Čech? A pokud ano, chtěli jsme je znát. Nakonec to dopadlo tak, že jsme se začali obracet na studenty, kteří prokázali mnohem větší flexibilitu. Takhle se k tomu dostal Tomáš Jelínek, kterého tehdy doporučil Miroslav Kunštát. Což byl rozdíl třeba oproti Německu nebo Rakousku. Jejich vlády i jednotlivé podniky s akademickou sférou spolupracovaly. Vlastně všechny zásadní studie na toto téma, ať od Lutze Niethammera, nebo Marka Spoerera, vznikaly na zakázku vlády nebo podniků. Takže se nám nakonec s pomocí studentů skutečně některé předpisy podařilo najít. Byly, jak sama víte, dvojnásobné, obsahovaly hierarchie, kde Češi byli někde uprostřed. Ale nám to stačilo, protože pak už šlo o to, aby se dělicí čára udělala nad nimi, když to beru zespona od těch, s nimiž se zacházelo nejhůře. Dosáhnout toho, to už byla moje úloha. Češi našťastí nebyli v dobových oběžnicích postaveni na roveň westarbeiterů, a tak se s tím dalo pracovat, bylo možné najít řešení.

Dokazovat něco takového museli jen Češi? Poláci nebo Rusové nemuseli?

Taky museli, ale měli to jednodušší, protože u nich podobné studie už

existovaly a hlavně tam bylo to označení ostarbeiter. Historická fakta byla známá ještě před začátkem jednání. Kdežto u nás člověk zjistil, že o nuceně nasazených Čechích prakticky neexistovala literatura, která by šla do hloubky. Zde se muselo udělat hodně práce, která už v případě ostarbeiterů a Poláků byla hotová.

Ani němečtí historici neměli Čechy zpracované?

Myslím, že ti se to učili společně s námi.

Říkal jste, že se jednání účastnili spíš úředníci. Nebyli tam s vámi ještě zástupci vězeňských svazů? Jaká byla jejich role?

Jako vedoucí delegace jsem je s sebou bral – jednak, aby viděli, jak ta jednání probíhají, a jednak proto, že v některých momentech bylo dobré, když tam byli přeživší s námi a mohli do jednání přímo vstoupit. Například pokud se jejich osud zpochybňoval nebo pokud někdo pochyboval o tom, že vůbec existují. Někdy mělo zkrátka větší váhu, když jsem udělal slovo Felixi Kolmerovi, který přežil věznění v Osvětimi, než když jsem to říkal já jako mladý vyjednaváč.

Naše delegace ale nereprezentovala zdaleka největší zemi, počet obětí z jiných zemí, a to i velikostí s námi srovnatelných, jako je například Bělorusko, byl mnohem větší. Někdy jsme museli být řeckně hodně kreativní, aby nás bylo víc vidět. A to se dalo právě tím, že jsme zapojovali přímo přeživší. Také jsem s sebou bral zástupce zemí, které se k těm jednáním nedostaly a které pak pro nás dělaly nějakou lobby. Třeba zástupce holandských nuceně nasazených, kteří si této možnosti poměrně cenili a pomáhali nám pak vytvářet příznivou mediální atmosféru. Anebo jsem tam měl zástupce německých obětí. Ti se tak na jednání paradoxně dostávali přes českou delegaci, což bylo zajímavé pro německý tisk, který nás potom podporoval.

Váhu naší delegace jsme zvyšovali také tím, že jsme se snažili působit jako sjednotitelé zástupců různých

FELIX KOLMER, nar. 1922 v Praze. Maturitu složil krátce před německou okupací. Kvůli židovskému původu nemohl dál studovat a učil se truhlářem. V roce 1941 byl zařazen do tzv. Aufbaukomanda (komando výstavby), které mělo za úkol provádět stavební úpravy ve vznikajícím židovském ghettu v Terezíně. Působil v ilegálních vězeňských organizacích. V roce 1944 byl deportován do Osvětimi. Osvobození se dočkal ve Friedlandu, pobočném táboře Groß-Rosenu. Po válce vystudoval Elektrotechnickou fakultu Českého vysokého učení technického v Praze, kde v roce 1959 obhájil disertační práci. Další disertaci obhájil na ČVUT roku 1965 v oboru fyzika-akustika. V letech 1949–1991 byl zaměstnán ve Výzkumném ústavu zvukové, obrazové a reprodukční techniky v Praze jako vědecký pracovník, později jako vedoucí akustického oddělení, dále jako vědecký náměstek ředitele a posléze jako ředitel. Po odchodu do důchodu byl poradcem ředitele ústavu. Působil nebo stále působí v řadě organizací, jež se věnují tematice holocaustu a česko-německých vztahů, například Internationales Auschwitz Komitee v Berlíně, Bundesverband Information & Beratung für NS-Verfolgte v Kolíně nad Rýnem, Nadační fond obětem holocaustu, Terezínská iniciativa, Mezinárodní osvětivský výbor, Federace židovských obcí v ČR a další.

Foto: Paměť národa / Lukáš Žentel

národních skupin obětí, které k sobě navzájem pociťovaly v některých případech nedůvěru a měly tendenci vnímat ty druhé jako konkurenci. To se týkalo například zástupců Polska, Ukrajiny a Ruska, kteří měli obavu z preferování delegací, které zastupovaly židovské oběti jinde ve světě. My jako Česká republika jsme měli důvěru obou těchto skupin, organizovali jsme společné schůzky a tím se nám podařilo udržet během jednání poměrně vysoký stupeň solidarity mezi jednotlivými skupinami obětí. Uzavřeli jsme dokonce vnitřní dohodu, že nepřistoupíme na separátní jednání, která by mohla vést k tomu, že by výsledná částka byla prostě alokována tak, že by to nějakou skupinu poškodilo. Jediní, kdo společný postup odmítli, byli Rusové. A nevyplatilo se jim to.

Proč jej odmítli?

Během společného jednání delegací zastupujících oběti jednotlivých států v Praze jsme se dohodli, že ať už bude výsledná částka, kterou Německo na odškodnění vyčlení, jakákoli, rozdělíme ji rovnoměrně mezi oběti jednotlivých zemí podle počtu přeživších. Ruská strana se však domnívala, že na ni zbylo příliš málo. Jenomže to vycházelo z objektivních dokumentovatelných počtů obětí, podle toho, kam sahala nacistická expanze. Samozřejmě, že většina

obětí byla z Ukrajiny a z Běloruska, logicky jich bylo méně z Ruska, protože z Ruska byla okupována pouze část. Rusové ale uvažovali tak, že Rusko je velká země a je nepřijatelné, aby dostala méně než Ukrajina, Bělorusko nebo Polsko. Ruský velvyslanec v Německu Valentin Koptelcev jako hlavní vyjednávač říkal: *Rostija velikaja, u nas Sibirija, u nas tajgá...* Možná nám chtěl vysvětlit, že tam žije spousta neregistrovaných obětí, které se skrývají někde na Sibiři. Takže náš návrh dělení v podstatě odmítli, ale samostatná jednání se jim nevyplatila – nakonec získali menší částku, než by bývali dostali podle námi navrhované dohody. Zato nám se to rozhodně vyplatilo. Kdybychom jednali zcela sami, neměli bychom takovou sílu, jakou jsme měli právě v tom společenství. Projevilo se to v tomto momentu: německá strana se pokusila tuto jednotu rozbít. Možná i proto, že my jsme tu jednotu vytvářeli, měli jsme podle jejich představ hodně finančně doplatit. V jednom návrhu nám přiklali taková čísla, že se s tím absolutně nedalo vrátit domů. Já jsem tehdy jménem české delegace opustil jednání, bez nějaké instrukce z ústředí, ale jednoduše proto, že mi to v tu chvíli připadalo jako jediné možné řešení. Sázal jsem na to, že nás zavolají zpátky, protože tam bylo poměrně hodně médií, jak německých, tak amerických. Každý chtěl v ten den

prezentovat nějaký úspěch, a pokud by jedna delegace odešla, moc velký úspěch by to nebyl. Dopadlo to tak, že nás skutečně zavolali zpátky.

Ještě téhož dne?

Ano, ale já jsem odešel v ten den z jednání ještě jednou. Velmi dobrou roli tehdy sehrál třeba Max Stadler, tehdejší poslanec za FDP, kterého poslali, aby nás dovedl zpátky. On byl ze stejné strany jako Otto Lambsdorff, který jednání vedl. Řekl jsem mu, že se vrátím, jen pokud stáhnou svůj návrh. Takže když jsem se vrátil, Lambsdorff řekl, že to byl návrh německého průmyslu a to neznamená, že je to návrh německé strany jako takové, ale že jsou tu samozřejmě také různé alternativní návrhy. Vnímali, že jsme se mezi sebou domluvili na nějakém klíči.

Takže schválili jednu částku, kterou si jednotlivé delegace poté rozdělily podle vlastního klíče?

Ne, ta částka v tu chvíli nebyla známa. Šlo o to, že ať už ta částka bude jakákoliv, my mezi sebou budeme dodržovat domluvený klíč. To byl princip té dohody. A Lambsdorff řekl, že to bude respektovat. To, že naše diplomacie investovala hodně energie do koordinace mezi skupinami obětí, se nám velmi vyplatilo. Navíc jsme tím získali i dobrou pozici u německých médií, což bylo důležité,

řekněme, pro preventivní boj s předsudky vůči českým obětem.

Jakou podporu jste měli od českých politiků?

Z české politiky nás podporovali v podstatě všichni. Musíme si uvědomit, že u nás žilo ještě 80 tisíc přeživších obětí, dále ti, kteří byli pracovně nasazeni v protektorátu. Ti všichni měli rodiny, a ona to tehdy ještě byla voličsky velmi zajímavá skupina. Takže nás v podstatě podporovaly všechny politické strany, primárně samozřejmě vládnoucí sociální demokracie. Ale musím říct, že jsem měl tehdy veškerou institucionální podporu i v pozdějších fázích, například při distribuci odškodnění, třeba od České správy sociálního zabezpečení. Ta spolupracovala také při kampani, při níž se aktivizovali žadatelé. Takže s podporou nebyl problém. Otázka je, jak by to vypadalo, kdyby tehdy jednání dopadla špatně, že? Patrně by za to mohl úředník. Když to dopadlo dobře, tak se s tím identifikovali všichni. Ale člověk s tím počítá, to je jasné.

Kdo se jednání zúčastnil z německé strany?

Za německou stranu vedl jednání prvních několik měsíců pověřenec Úřadu spolkového kancléřství Bodo Hombach, který neprojevil přílišnou citlivost. Myslel si, že může z mocenské pozice všechny převálcovat jako buldozer a prosadit svůj pohled na věc. Ale naštěstí Úřad spolkového kancléře brzy přišel na to, že německým zájmům spíše škodí, takže jmenovali hraběte Otto Lambsdorffa, bývalého ministra financí a bývalého předsedu FDP, což bylo zajímavé, protože to byl vlastně představitel opoziční strany. Schröder tím do jednání vtáhnul i opozici. Hrabě Lambsdorff, to byla v Německu těžká váha. Mně bylo 35 let a on byl starý, zkušený pán. Jako vyjednaváč byl hodně tvrdý, ale velmi inteligentní. Prostě chápal, že všichni, kdo sedí u toho stolu, mají nějaké zájmy a že koneckonců bude muset přijít nějaký kompromis. Takže jsme na sebe křičeli, atmosféra byla vzrušená, ale někam to špelo. Nebylo

Někdejší německý ministr financí, předseda FDP a diplomat hrabě Otto Lambsdorff

Foto: Bundesarchiv/wikimedia.commons.org

to jako s Bodo Hombachem. Ten jeho vtip o kočce už jste asi slyšela...

Jak zahájil večeri na velvyslanectví anekdotou o muži, který dal v době své nepřítomnosti hlídat svému příteli svou kočku, a když se vrátil, našel ji celou pomlácenou? Chtěl, aby mu to přítel vysvětlil, ten popadl kočku za ocas, roztočil ji nad hlavou a pustil, až odlétla, a pravil: Měl bys vidět, jak je spokojená, když toho nechám.

Přesně tak. A jako ta kočka si prý připadali Němci. Felix Kolmer na to prohlásil, že v koncentračním táboře viděl esesáka, který hodil na kámen židovské dítě... Ano, tím se proslavil Bodo Hombach. Jeho způsob komunikace nebyl úplně produktivní.

Zástupci německých podniků se jednání také zúčastnili?

Vznikla Iniciativa německých podniků a její zástupci se jednání účastnili. Jejich tiskový mluvčí si mě příliš neoblíbil a rád říkal německým novinářům, že to není tak, jak říká pan Šitler v Praze. Jenže ti němečtí novináři pak chtěli vědět, co vlastně říká pan Šitler v Praze, a mně se tak dostalo v Německu mnohem větší publicity. Když mě začal kritizovat

tiskový mluvčí německého průmyslu, tak ti novináři, kteří o mně do té doby neslyšeli, potřebovali mít i tu druhou stranu. Takže jsem pak s radostí dával rozhovory pro německý tisk. A pak jsme zařídili jednu výbornou věc. Německá televize ARD na náš popud zařazovala pravidelně na konci svého večerního zpravodajství seznamy českých obětí nacismu, nuceně nasazených, kteří během toho týdne nebo minulých dnů zemřeli a nedožili se odškodnění.

Kdo ty seznamy u nás sestavoval?

Dávali jsme to dohromady společně se Svazem nuceně nasazených, protože oni měli přehled o tom, kdo v posledním týdnu zemřel. To bylo, myslím, docela působivé.

Vybaví se vám z jednání o odškodnění ještě nějaký moment, na který nezapomenete?

Byla jich spousta, třeba právě to, jak jsme opouštěli jednání, to bylo poměrně dramatické. A potom ten vtip s kočkou, to mi také utkvělo. Celá ta jednání byla primárně o otročké a nucené práci, jenomže paralelně se jednalo i o nedorozhodnutých majetkových nárocích obětí nacismu. A tam byla velmi silná tendence – a musím

říct, že bohužel částečně úspěšná – nás z toho vyřadit. Takže jsme k řadě věcí, které se týkaly majetku, nebyli pozváni. Zájmy obětí střední a východní Evropy nakonec zohledněny byly, něco dostaly. Šlo například o zabavená konta a podobné věci. Neměli jsme k tomu bohužel stejný přístup, jaký jsme měli k jednáním o nucených a otrockých pracích.

Na jednom jednání o otrockých a nucených pracích v Bonnu došlo k tomu, že hlavní americký vyjednaváč Stuart Eizenstat a Otto Lambsdorff řekli: *Dobrý, teď se bude mluvit o tom majetku.* Tak abychom my ze střední a východní Evropy opustili sál. Tehdy jsem to odmítl a křičeli jsme tam na sebe. Nakonec jsem odešel, byl už večer, šel jsem rovnou do německé televize a o půlnoci v ARD jsem měl živý rozhovor, kde jsem řekl, že se tady děje druhý Mnichov, že se zase jedná o nás bez nás. Tak si mě pak volali na německé ministerstvo zahraničí, jestli jsem to musel říkat. Já na to, že musel, protože to tak je.

Byla na to odezva v Německu? Zachytil někdo u nás, že jste použil přirovnání k Mnichovu?

To už si nepamatuji, ale myslím si, že ano. Motiv Mnichova se objevil ještě jednou. Německo samozřejmě požadovalo za poskytnuté platby obětem konec soudních procesů ve Spojených státech. Konkrétně uzavření německo-americké smlouvy, ve které by se americká strana zavázala, že nebude podporovat žaloby u soudů, respektive že bude soudy informovat o tom, že odškodnění je už vyřešeno. A zároveň že americká strana nebude otevírat další reparační otázky.

V tu chvíli to pro nás začalo být problematické. Vzpomeňme na Smlouvu dva plus čtyři z roku 1990 (dokument, jenž ukončil nejasný poválečný stav a umožnil znovusjednocení Německa a jež podepsali zástupci SRN, NDR, Francie, SSSR, Velké Británie a USA – pozn. autorky). To jsme také nebyli účastníci. A nyní to Němci interpretovali tak, že jde o konec veškerých nároků. My jsme vždycky považovali reparační nároky

Oběti nacistického bezpráví!

Osoby nasazené na nucené či otrocké práce během 2. světové války!

Můžete požádat o platby z prostředků německé nadace "Připomínka, odpovědnost a budoucnost".

Žádost musí být podána k Česko-německému fondu budoucnosti

NEJPOZDĚJI DO 11. SRPNA 2001.

Ve vlastním zájmu podejte žádost co nejdříve. Doklady můžete dodat i později.

Podání žádosti je bezplatné!

Kontaktujte nás, pokud jste např.:

- byli vězněni v koncentračních, internačních či pracovních táborech, v ghettu, věznicích nebo káznících a přinuceni k práci
- byli nasazení na nucené práce v průmyslu či veřejné sféře, případně v zemědělství
- byli pronásledováni z rasových, politických či náboženských důvodů nebo jste byli nuceni ukrývat se za nedůstojných podmínek a pod.
- byli oběťmi pseudolékařských pokusů nebo jste utrpěli jiné osobní újmy
- oprávněnými právními nástupci osob, které utrpěly výše zmíněné újmy a zemřely 16. února 1999 nebo později

Bližší informace a formuláře žádostí:

Česko-německý fond budoucnosti - Kancelář pro oběti nacismu
 P.O. Box 47, Legerova 22, 120 21 Praha 2
 telefon: 02 / 24 26 20 40, fax: 02 / 24 26 30 61, e-mail: cron@cron.cz

Plakát Česko-německého fondu budoucnosti vyzývající oběti nacistických perzekucí, aby se přihlásily o odškodnění
Foto: Česko-německý fond budoucnosti

za otevřené. Nikdy jsme se nezřekli reparační vůči Německu, s tím, že to sice nebudeme uplatňovat, ale máme to jako protiváhu případných sudetoněmeckých nároků. Takže jsem inicioval naše paralelní jednání se Spojenými státy. Chtěli jsme výměnu nót, ve kterých Američané deklarují, že jde o bilaterální věc mezi nimi a Němci a že se to samozřejmě netýká případných česko-německých reparačních otázek. A to se nám nakonec podařilo. Tu výměnu nót jsme pak

publikovali. A protože Němci nebyli o našich paralelních jednáních s Američany dobře informováni, německý velvyslanec v Praze Hagen Lambsdorff, bratr Otto Lambsdorffa, tehdy prohlásil, že toto je jako Mnichov, že se jednalo o nich bez nich. Takže motiv Mnichova se objevil znovu.

Jen obráceně.

Musím však říct, že i když ta jednání probíhala často vzrušeně a bojovně,

ve výsledku to ohromně vyčistilo vzduch. Ta témata od té doby neexistují. Myslím, že to pomohlo k tomu, že se najednou česko-německé vztahy přehouply někam jinam. Vedlo to i k většímu vzájemnému respektu.

Některá německá stanoviska byla pochopitelná, třeba jejich potřeba celou tu záležitost ukončit. A možná i oni tehdy taky pochopili, že se v tom protektorátu přece jen něco stalo a nemůžou nad vším jen mávnout rukou. Že jsou tu lidé, kteří si to zadostiučinění zaslouží, a také to, že je o tom s českým státem nutné jednat. Když jsem byl potom už velvyslancem v Thajsku, přijel tam shodou okolností Otto Lambsdorff, byl předsedou německo-asijské společnosti, a německý velvyslanec pro něj organizoval večeři v Bangkoku. Pozval i mě, protože věděl, že se znám. A Lambsdorff tam měl nějaký projev a mimo jiné říkal, že je rád, že mě tam vidí, protože jsme byli po dlouhá léta partnery, a pak se zarazil a řekl: *Vlastně oponenty*. Thajci vůbec netušili, o čem mluví. Jeden z nich ale pochopil, že během nějakých jednání jsme kdysi stáli každý na jiné straně, a zeptal se, jak to tehdy dopadlo, kdo vyhrál. A tehdy Lambsdorff řekl, že jsme byli oba mírně nespokojení, a proto to byl dobrý kompromis.

Později jste mimo jiné působil jako velvyslanec v Thajsku, v Rumunsku, nyní ve Švédsku. Jak se díváte zpětně na období svého života, kdy jste vyjednával odškodnění obětí nacismu?

To byla zásadní doba. Jako státní úředník se člověk vždy nedostane k něčemu, co má jasný začátek a jasný konec a co má nezpochybnitelný smysl. A zde se podařilo, že se do České republiky dostalo přes osm miliard korun... Že bylo vyplaceno přes 80 tisíc českých občanů, že se z těch peněz nic neztratilo, že vše proběhlo za nejnižších administrativních nákladů na světě, a to jak absolutně, tak poměrně. Že u nás ty peníze byly vyplaceny nejrychleji. Že kromě úspěšné fáze vyjednávání se podařila i ta následná, na níž se sa-

Partnerskou organizací nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ se v České republice stal Česko-německý fond budoucnosti, jenž za účelem praktické realizace výplat založil v roce 2000 specializované pracoviště: Kancelář pro oběti nacismu. V průběhu výplat z německé nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ poskytl Fond budoucnosti v letech 2001–2006 na základě 110 624 žádostí platbu 75 769 žadatelům. Z pověření České rady pro oběti nacismu, partnerské organizace rakouského fondu „Smíření, mír a spolupráce“, dále fond zpracoval 11 798 žádostí osob, jež byly vězněny, nuceně nasazeny nebo utrpěly jinou újmu na území dnešního Rakouska, a poskytl na jejich základě platbu 10 964 žadatelům. Celkem vyplatil Fond budoucnosti v německém i rakouském odškodňovacím programu na základě 86 925 žádostí 8 miliard Kč.

Zdroj: <http://www.fondbudoucnosti.cz/obeti-nacismu/odskodneni-nucene-nasazenych/> (citováno k 31. 3. 2019)

Zaměstnanci ověřovacího a dokumentačního centra Kanceláře pro oběti nacismu při ČNFB, 2001
Foto: Petr Kaňák

možřejmě podílela i řada dalších lidí. Jsem rád, že jsem u toho mohl být a že jsem to mohl formovat a ovlivnit. Považuji to za svůj životní úspěch. Myslím, že nebyť toho všeho, o čem jsem mluvil – vytváření aliancí, mediální podpory atd. – tak by ta částka, kterou české oběti nakonec dostaly, byla sotva poloviční, podle původních německých představ i podle představ profesora Niethammera. Naše snaha měla pozitivní dopad pro konkrétní lidi, protože pochopitelně mít tehdy 300 tisíc, nebo 150 tisíc korun, byl asi docela velký rozdíl pro člověka, který zažil koncentrák nebo nucené nasazení.

Dokázal to někdo ocenit veřejně?
Pokud jde o lidi z české vlády, přišel

mi osobně poděkovat tehdejší ministr práce a sociálních věcí Vladimír Špidla a dostal jsem mimořádnou odměnu 70 000 Kč na ministerstvu. Ale hlavně jsem po léta dostával spousty vánočních přání od obětí nacismu. Z různých koutů republiky mi psali, ale bohužel této korespondence ubývá, mnoho z nich už mezi námi není. Třeba se sešli a patnáct najednou mi podepsalo vánoční přání. Tak to bylo milé, nejlepší možné ocenění. A také si pamatuji, že když byli moji rodiče v lázních a někdo zaslechl jejich jméno, které není úplně obvyklé, tak nějaké babičky k nim přišly a ptaly se, jestli se mnou mají něco společného. Říkal, že jsou taky z koncentráku, že dostaly to odškodnění a že za něj děkují.

pd